Урок. Мовленнєва ситуація та мовленнєвий етикет

урок засвоєння нових знань і формування мовленнєвих умінь · 45 хв

«Ніщо не ціниться так дорого і не коштує так дешево, як ввічливість» — Мігель де Сервантес

Проблемне питання уроку: Чому те саме привітання в одній ситуації звучить чемно й тепло, а в іншій видається недоречним?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця записує визначення мовленнєвої ситуації та мовленнєвого етикету. • Називає не менше п’яти елементів, що формують характер мовленнєвої ситуації. • Називає не менше шести ситуацій, у яких потрібні формули мовленнєвого етикету.	• Добирає формулу вітання або прощання відповідно до віку, кількості та статусу співрозмовників. • Знаходить і виправляє у реченні неприйнятну форму вибачення. • Пояснює, чому та сама фраза доречна в одній ситуації й недоречна в іншій.	• Усвідомлює значення мовленнєвого етикету для порозуміння, поваги до співрозмовника й збереження національної мовної традиції.

Базові поняття і терміни

етикет, мовленнєвий етикет, мовленнєва ситуація, формули етикету, вербальні засоби спілкування, невербальні засоби спілкування, мовленнєва поведінка.

Форми роботи

- фронтальна бесіда й письмовий мозковий штурм
- робота з текстом підручника
- робота в парах із таблицею
- спостереження за прикладами
- редагування речень

Обладнання та реактиви

- слайд із шістьма елементами мовленнєвої ситуації та її визначенням
- слайд зі списком мовленнєвих ситуацій (знайомство, прощання, вибачення, прохання, запрошення, вітання, пропозиція, порада, відмова, згода, співчуття, комплімент)
- картки з формулами вітання, прощання та звертання
- «Довідник з культури мови» за редакцією С. Єрмоленко для вчителя
- підручник, зошити, проєктор

Демонстрації

- Слайд з трьома вітаннями «Привіт!», «Доброго ранку!», «Моє вітання!» — помічаємо, що формули різні за теплотою й урочистістю та залежать від віку мовців
- Слайд з уривком про Берліоза, де незнайомець хапає композитора за рукав — помічаємо, що порушено й мовленнєвий етикет, і етикет поведінки загалом
- Слайд з переліком шести елементів мовленнєвої ситуації — помічаємо, що зміна хоч одного елемента змінює добір слів
- Слайд з реченням «Я вибачаюся» поряд з виправленим «Вибачте, будь ласка!» — помічаємо, що потрібна усталена формула, а не буквальна форма

Міжпредметні зв'язки

- Історія України — «Поучення» Володимира Мономаха як давня пам’ятка мовленнєвої поведінки
- Українська література — діалог з уривка твору О. Бердника для аналізу формул етикету

Місце уроку в темі

Попередній урок: Культура мовлення та спілкування, вербальні й невербальні засоби, доречність мовлення залежно від ситуації.

Наступний урок: Етика професійного спілкування, формули прохання до посадових осіб, складання заяви.

Безпека

- У парній роботі пересувайтеся класом лише за сигналом учителя, сумки тримайте під партами, а не в проході.
- Під час рольового діалогу не користуйтеся образливими словами, навіть якщо це частина ситуації, бо це суперечить темі уроку.

- Не торкайтеся кабелів проєктора і не пересувайте обладнання, слайди перемикає лише вчитель.
- Рольові діалоги проговорюйте напівголосом, щоб не заважати сусідній парі.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітається з класом формулою «Доброго ранку!», перевіряє готовність до уроку, оголошує тему.

Учні: Вітаються у відповідь, перевіряють підручники й зошити, записують тему.

Учитель вітається і зазначає, що привітання вже є прикладом теми уроку. Учні відповідають формулою вітання, яку добирають самі.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Диктує п’ять коротких запитань до попередньої теми, пропонує коротко записати відповідь у зошиті, потім зачитує правильні відповіді для самоперевірки.

Учні: Кожен письмово відповідає одним рядком у зошиті, потім звіряє зі словесною перевіркою.

1) Якими буває спілкування за формою, кількістю учасників і способом зв’язку? Очікувана відповідь. Усним і писемним, монологічним, діалогічним і полілогічним, контактним і дистанційним. 2) Які засоби спілкування належать до невербальних? Очікувана відповідь. Міміка і жести. 3) Як називають ознаку мовлення, коли уникають невиправданого повторення слів і використовують різноманітні мовні засоби? Очікувана відповідь. Багатство мовлення. 4) Від чого залежить доречність мовлення? Очікувана відповідь. Від ситуації спілкування. 5) Чи є спілкування формою взаємодії людей? Очікувана відповідь. Так, спілкування є формою взаємодії людей.

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три приклади з протиріччям і ставить проблемне питання.

Учні: Розглядають приклади, висловлюють припущення двома-трьома репліками.

Слайд містить три приклади. 1) Обидві форми «Добрий ранок!» і «Доброго ранку!» нормативні, але друга звучить тепліше. 2) Вітання «Привіт!» доречне серед ровесників, а «Моє вітання!» вживають люди старшого віку. 3) Речення «Я вибачаюся» схоже на ввічливе, проте його віднесено до тих, що потребують редагування. Проблемне питання. Чому те саме привітання в одній ситуації звучить чемно й тепло, а в іншій видається недоречним? Очікувана відповідь. Бо доречність залежить від обставин спілкування, і з цим ми розбираємося на уроці.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності. Працює з класом фронтально під час першої, керує парною роботою в другій, веде спостереження над прикладами в третій.

Учні: Читають текст, заповнюють схему в парах, спостерігають за прикладами й складають алгоритм добору формули.

Активність 1. Робота з текстом підручника, § 4, с. 35-36 (7 хв). Учні читають, що етикет є сукупністю правил поведінки, а мовленнєвий етикет є сукупністю мовних засобів, які регулюють нашу поведінку в процесі мовлення. Вчитель запитує. Які ситуації вимагають мовленнєвих формул? Очікувана відповідь. Знайомство, прощання, вибачення, прохання, запрошення, вітання, пропозиція, порада, відмова, згода, співчуття, комплімент. Зі слайда вчитель показує приклади формул, наприклад «Яка приємна зустріч!», «Раді вас бачити!», «На все добре!», «Хай вам щастить!». Окремо звертає увагу на історичну довідку про Мономаха та Стельмаховича. Продукт. У зошиті два визначення, етикет і мовленнєвий етикет, та перелік не менше шести мовленнєвих ситуацій. Активність 2. Робота в парах (7 хв). Кожна пара заповнює схему з шістьма елементами мовленнєвої ситуації. Очікуваний результат. 1) кількість учасників; 2) соціальна роль, статус учасників; 3) мета спілкування; 4) характер стосунків між мовцями; 5) вид зв'язку між мовцями, безпосередній чи дистанційний; 6) форма спілкування, усна чи писемна, монолог, діалог чи полілог. Вчитель додає, що ще впливають місце і характер спілкування, офіційна чи неофіційна обстановка (Шевчук, с. 170). Мовленнєва ситуація є сукупністю обставин і умов, необхідних для здійснення мовленнєвої дії. Продукт. Заповнена схема в зошиті й визначення. Активність 3. Спостереження за прикладами (7 хв). Учитель показує уривок про Берліоза (Заболотний, с. 36) і запитує. Що в описаній ситуації виходить за межі мовленнєвого етикету й етикету взагалі? Очікувана відповідь. Незнайомий чоловік учепився за рукав композитора, що порушує межі поведінки, а Берліоз відповідає іронічно. Далі вчитель показує вітання «Доброго ранку, друже» з уривка О. Бердника (Заболотний, с. 37) і запитує. Яку роль у спілкуванні відіграє привітання? Очікувана відповідь. Воно передає ставлення мовця до співрозмовника й задає тон розмові. Потім учні порівнюють три вітання зі слайда й відповідають. Від чого залежить вибір формули? Очікувана відповідь. Від часу доби, кількості осіб, віку, соціального становища, стосунків (Заболотний, с. 37-38). Додаткове спостереження. Коли одна людина вітається з гуртом людей, вживають множину, наприклад «Доброго вам здоров'я!». Типова помилка. Речення «Я вибачаюся» потребує редагування, правильно «Вибачте, будь ласка!». Продукт. Алгоритм у зошиті. Спочатку визначаю учасників і їхні ролі, далі мету й стосунки, потім добираю формулу відповідно до ситуації й стежу за тоном, мімікою та жестами.

Закріплення 9 хв

Учитель: Видає чотири завдання по черзі, перевіряє відповіді фронтально, виправляє помилки.

Учні: Виконують завдання письмово й усно, звіряють відповіді з учителем.

Рефлексія 4 хв

Учитель: Пропонує прийом і стежить за часом.

Учні: Виконують завдання рефлексії.

Домашнє завдання 2 хв

Учитель: Оголошує і коротко пояснює базове завдання та завдання за вибором.

Учні: Записують завдання в щоденники.

Завдання для закріплення

1. Розмова з директором у його кабінеті відрізняється від розмови з другом на перерві. Назвіть три елементи мовленнєвої ситуації, які змінилися.
Відповідь: Змінилися соціальні ролі й статус учасників, характер стосунків між мовцями, а також місце й характер спілкування, офіційна чи неофіційна обстановка.

2. Добери до кожної з трьох фраз мовленнєву ситуацію, а саме до фраз «Вибачте, мені час іти!», «Ласкаво просимо!», «Щиро дякую!».
Відповідь: «Вибачте, мені час іти!» вживають, щоб культурно перервати розмову або попрощатися. «Ласкаво просимо!» вживають під час зустрічі чи запрошення. «Щиро дякую!» вживають у ситуації подяки.

3. Відредагуйте речення «Я вибачаюся», тихо промовив Назар. Поясніть, чому форма потребує виправлення.
Відповідь: Правильно «Вибачте, будь ласка», тихо промовив Назар. Дієслово з постфіксом -ся має зворотне значення («вибачаю себе»), тому мовець ніби прощає сам себе, а не просить вибачення в співрозмовника. Усталена формула етикету звучить як «Вибачте, будь ласка!» або «Перепрошую!».

4. Ви телефонуєте, а слухавку піднімає не та людина, яка вам потрібна. Складіть дві репліки, якими ви продовжите розмову.
Відповідь: Варіант відповіді. «Вибачте, будь ласка! Чи можна покликати до телефону Ірину Петрівну?» Потрібно перепросити й звернутися з проханням покликати потрібну людину.

Диференціація

Сильним: Складіть діалог на шість реплік, у якому учень просить класного керівника перенести термін здачі проєкту. У діалозі використайте не менше трьох формул етикету й позначте, які елементи мовленнєвої ситуації вплинули на ваш добір слів.

Підтримка: Скористайтеся схемою-пам’яткою з питаннями «Хто говорить? До кого? Де? Навіщо?». Зразок для іншої ситуації. Учень дякує екскурсоводу після екскурсії. Хто говорить, учень. До кого, до екскурсовода. Де, біля виходу з музею. Навіщо, щоб висловити подяку. Формула «Щиро дякую!». За цим зразком опишіть ситуацію, у якій ви просите вибачення у перехожого.

Домашнє завдання

Базове: Опрацювати § 4 «Мовленнєвий етикет». Виконати вправу 50 (с. 39-40) у парах, заповнивши таблицю формулами вітання, прощання, подяки й вибачення.

За вибором: На вибір. Вправа 55 (с. 42-43), скласти діалог на 8 реплік відповідно до однієї з ситуацій. Або вправа 52, виписати правила звертання до посадових осіб.

Рефлексія

Прийом «Мікрофон». Усно кожен ряд по черзі завершує одне з речень. «Сьогодні я дізнався (дізналася), що…», «Мені було складно…», «Я зможу застосувати…». Письмово один рядок у зошиті з відповіддю на проблемне питання уроку. Очікувана відповідь. Бо

вибір вітання залежить від мовленнєвої ситуації, а саме від учасників, їхнього віку, ролей, стосунків і місця.

Історична довідка

Національний мовленнєвий етикет виріс із живої мовної практики українського народу і передається від покоління до покоління. Український учений Мирослав Стельмахович називає його еталоном порядної мовленнєвої поведінки. Ще Володимир Мономах у «Поученні» радив не ганьбити нікого в розмові й не проминати людину, не привітавши її.

Джерела:

- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 35
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 35, 36
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 36
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 37
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 37, 38
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 38, 39
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 39, 40
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 40
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 40, 41
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 41, 42
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 42, 43
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 43
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 43, 44
- Українська мова (Заболотний) 10 клас, с. 44